

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені І. І. МЕЧНИКОВА**

ІГНАТЕНКО ДІАНА АНАТОЛІЇВНА

УДК 811.161.2'373'282.2(478-17)(043.3)

**ТИПОЛОГІЯ ФОРМ І ДИНАМІКА
УКРАЇНСЬКИХ ГОВІРОК ПІВНОЧІ МОЛДОВИ**

Спеціальність 10.02.01 – українська мова

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Одеса – 2016

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі української мови Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат філологічних наук, доцент
ДРУЖИНЕЦЬ МАРІЯ ЛЬВІВНА,
Одеський національний університет
імені І. І. Мечникова,
доцент кафедри української мови.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
ГРИЦЕНКО ПАВЛО ЮХИМОВИЧ,
завідувач відділу діалектології, директор
Інституту української мови НАН України;

кандидат філологічних наук, доцент
ЩЕРБИНА ТЕТЯНА ВАСИЛІВНА,
Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького,
доцент кафедри української мови.

Захист відбудеться «24» березня 2016 року о 12.30 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.051.02 в Одеському національному університеті імені І. І. Мечникова за адресою: 65058, м. Одеса, Французький бульвар, 24/26, ауд. 166.

З дисертацією можна ознайомитись у Науковій бібліотеці Одеського національного університету імені І. І. Мечникова за адресою: 65082, м. Одеса, вул. Преображенська, 24.

Автореферат розіслано «23» лютого 2016 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Матузкова О. П.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. На сучасному етапі розвитку української діалектології залишається важливим дослідження говіркової лексики як на території її суцільного поширення, так і поза основним континуумом – на території суцільного поширення інших мов. Такі говірки можуть сягати глибокої давнини, становити результат трансформації колись єдиного українського етномовного континууму чи бути наслідком переселенських процесів відносно пізнього формування.

Зацікавленість лінгвістів вивченням українських говірок, широко представлених за межами України, засвідчують праці І. Панькевича, І. Робчука, М. Павлюка, І. Ребошапки, О. Горбача у Румунії; К. Кожухар, В. Панька, О. Романчука, І. Гороф'янюк у Молдові; Г. Солонської, Т. Вороніної, З. Сікорської, М. Авдєвої, Є. Сьянової у Росії; М. Бірила, Ю. Тармацького, Я. Самуйлика, Г. Аркушина у Білорусі; В. Латти, Й. Дзєндзелівського, З. Ганудель у Словаччині; Т. Токаря у Боснії; О. Тимка в Хорватії; Л. Ура, Л. Белея в Угорщині; О. Войценко, Ю. Жлуктенка у Канаді та ін.

У реферованому дослідженні увагу зосереджено на українських говірках північної частини Молдови, де впродовж століть компактно проживають українці, які зберегли українську мову й культуру, створили своєрідний історико-мовний феномен, породжений функціонуванням українських діалектних систем в іншомовному середовищі. Специфічними умовами досліджуваної території є українсько-молдовські зони, зумовлені багатомовними тісними економічними, політичними та культурними зв'язками сусідніх народів.

Діалектологічний аспект слов'янсько-романських мовних контактів висвітлено в студіях І. Верхратського, Ф. Міклошича, І. Шаровольського, Д. Шелудька. Проблемам слов'янських запозичень у румунській мові присвячено роботи І. Петруца, А. Росетті, С. Семчинського, М. Сергієвського, Р. Удлера, В. Павла, В. Статі. Вивчення впливів молдовської та румунської мов у межах українських говорів здійснено у працях Й. Дзєндзелівського, В. Дроздовського, В. Прокопенко, Ю. Карпенка, М. Онишкевича, Є. Павлюк, К. Германа, П. Гриценка, Г. Кьорян, К. Чорней, Л. Ткач, Н. Головач, Л. Колесник.

На теренах України близьким до українських говірок півночі Молдови в історичному, етнічному, функційному аспектах є діалектний континуум Півдня України, межиріччя Дністра і Дунаю, ареал Буковини, Закарпаття тощо, полімовну ситуацію яких висвітлено в дослідженнях Л. Терешко, В. Дроздовського, В. Логвин, Т. Заворотної, С. Бевзенка, П. Гриценка, Т. Шевченка, О. Бондаря, А. Колесникова (говірки межиріччя Дністра і Дунаю); Й. Дзєндзелівського (говори Закарпаття); В. Прокопенко, К. Германа, Н. Гуйванюк, Н. Руснак Л. Ткач (українські говірки Буковини); Л. Баранник, Л. і Р. Касаткіних, А. Швець (російські переселенські говірки); С. Бернштейна, І. Стоянова, В. Колесник, З. Барболової, С. Георгієвої (болгарські говірки в Україні).

Широке варіювання та результати впливів інших мов на українські говірки півночі Молдови засвідчує побутова лексика щоденного використання, яка належить до одного з архаїчних шарів лексики та пов'язана з житлом і хатнім начинням. Назви житлового комплексу в українському мовному континуумі проаналізовано в дослідженнях І. Лучиця-Федорця, О. Євтушка, М. і О. Никончуків, К. Глуховцевої, Л. Тищенко, Л. Дорошенко, Д. Тодера; назви господарських приміщень – у працях Г. Шила, В. Ващенко, Т. Вороніної, В. Пілецького, Р. Сердеги; назви хатнього і кухонного начиння – у студіях Г. Мартинової, З. Ганудель, З. Бичка, Е. Гоци, Л. Ура, М. Волошинової, Т. Піцури. Проте системне вивчення складу і динаміки номінацій житлового комплексу та хатнього начиння в українських говірках півночі Молдови і досі не здійснено попри нагальну необхідність опрацювання зазначеного аспекту, що увиразнює актуальність дисертаційної проблематики.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано в межах наукової теми кафедри української мови Одеського національного університету імені І. І. Мечникова «Дослідження усно-розмовних форм існування української мови» (номер державної реєстрації 0112U002909). Тему дисертації затверджено вченою радою Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (протокол № 2 від 21 жовтня 2014 р.) і Науковою координаційною радою «Українська мова» Інституту української мови НАН України (протокол № 71 від 22 грудня 2014 р.).

Метою дослідження є встановлення складу вербальних засобів презентації реалій житлового комплексу та хатнього начиння в українських говірках півночі Молдови, визначення семантики кожної номінативної одиниці, з'ясування внутрішньомовних та позамовних чинників динаміки лексики і семантики досліджуваного тематичного сегмента говірок.

Досягнення поставленої мети передбачає необхідність вирішення таких **завдань**:

- обґрунтувати теоретичні засади дослідження лексики і семантики українських діалектів;
- виокремити тематичні групи лексики житлового комплексу і хатнього начиння;
- здійснити комплексний аналіз лексики на позначення житлового комплексу і хатнього начиння в українських говірках півночі Молдови на тлі українського діалектного континууму та української літературної мови;
- визначити чинники та напрямки динаміки побутової лексики в українських говірках півночі Молдови;
- схарактеризувати визначальні ознаки досліджуваних говірок.

Об'єктом дослідження є лексика українських говірок півночі Молдови.

Предметом дослідження є склад, структурна організація і семантика найменувань житлового комплексу та хатнього начиння українських говірок півночі Молдови, чинники їхньої динаміки.

Джерельну базу дослідження становлять записи живого мовлення (1360 хвилин), здійснені впродовж 2012 – 2015 рр. у селах північних районів Молдови за спеціально укладеним питальником (300 питань), а також матеріали лексикографічних джерел української та інших мов. Обстежено 60 сіл півночі Молдови, де компактно проживають українці: Бельцький, Бричанський, Глоденський, Окницький, Ришканський, Синжерейський, Унгенський, Фалештський, Флорештський райони Республіки Молдова, у яких понад 50% населення самоідентифікуються як українці. Опитано 190 респондентів різного віку, статі, освіти, професії. Записано і проаналізовано 1855 номінацій на позначення компонентів житлового комплексу і хатнього начиння в українських говірках півночі Молдови.

У дослідженні використано такі основні **методи**: *анкетування* застосовано при збиранні фактичного матеріалу, *описовий* – при його опрацюванні. *Зіставний* метод прислужився в науковій кваліфікації говірок на тлі загальноукраїнського діалектного континууму та літературної мови; *лінгвогеографічний* метод використано в ареальній характеристиці досліджуваної лексики, у визначенні групування українських говірок півночі Молдови та для відображення діалектного варіювання української мови; *кількісний* аналіз дав змогу представити просторову характеристику мовних фактів у цифрових даних.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в ньому вперше проведено системний лексико-семантичний аналіз українських говірок півночі Молдови, виявлено зміни лексикону та семантики у межах ТГЛ житлового комплексу і хатнього начиння, введено до наукового обігу новий фактичний матеріал.

Теоретичне значення роботи полягає в поглибленні теорії діалектної лексикології та історії мови, вивченні специфіки функціонування й динаміки лексики говірок в іншомовному оточенні; розкрито особливості східнороманських впливів на українську мову в умовах усного побутового спілкування носіїв діалектів.

Практичне значення дослідження полягає в можливості використання його результатів під час укладання Словника українських діалектів, Лексичного атласу української мови, нових видань Етимологічного словника української мови, Словника та Атласу українських говірок півночі Молдови, Збірника діалектних текстів півночі Молдови. Матеріали роботи можуть прислужитись у подальшій розробці вишівських базових (сучасна українська мова, історія української мови, діалектологія) і спеціальних курсів (лінгводидактика, лінгвокраїнознавство) для філологів, у написанні кваліфікаційних робіт студентів та аспірантів.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації обговорено на засіданнях кафедри української мови та звітних наукових конференціях професорсько-викладацького складу Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (Одеса, 2013 – 2015), Бельцького державного університету імені Алеку Руссо (Бельці, Молдова, 2012 – 2015), на всеукраїнських і міжнародних наукових і науково-практичних конференціях:

«Актуальні проблеми мовознавства та літературознавства» (Тирасполь, Придністров'я, 2013, 2014), «Tradiție și inovare în cercetarea științifică» (Бельці, Молдова, 2013 – 2015), «Orientări actuale în cercetarea doctorală» (Бельці, Молдова, 2013 – 2015), «Актуальні питання історії, мови та культури українців Молдови та молдован України» (Кишинів, Молдова, 2013), «Діалекти в синхронії та діахронії: Загальнослов'янський аспект» (Київ, 2014), «Мова Тараса Шевченка в контексті наукової парадигми ХХІ століття» (Одеса, 2014), «Творча спадщина Т. Г. Шевченка у контексті світової культури» (Бельці, Молдова, 2014), «Творча спадщина академіка К. Ф. Поповича та українсько-молдавські етнокультурні зв'язки» (Кишинів, Молдова, 2014), «Одеські етнографічні читання: «Етнокультура порубіжжя: локально-територіальні особливості» (Одеса, 2014), «Міжкультурна комунікація: проблеми та перспективи» (Одеса – Тирасполь, Придністров'я, 2014), «IV Карпенківські читання» (Одеса, 2014), «Міжкультурна комунікація: мова – культура – особистість» (Острог, 2015), «Spațiul: imagine și discurs» (Бельці, Молдова, 2015), «Традиции и новаторство в филологических исследованиях» (Бельці, Молдова, 2015).

Публікації. Основні положення дисертації викладено в 17 статтях, 5 із яких опубліковано у фахових виданнях України, 1 – у фаховому виданні Молдови, 11 – у збірниках наукових праць України та Молдови.

Особистий внесок автора. Укладання програми для збирання матеріалу, запис, систематизація й аналіз зафіксованих говірок здійснено дисертантом одноосібно. П'ятнадцять із сімнадцяти наукових публікацій написано одноосібно, дві статті – у співавторстві, де автором зібрано й інтерпретовано фактичний матеріал.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури (380 позицій), списку використаних джерел (62 позиції), додатків, які містять перелік обстежених населених пунктів і їх скорочень, список респондентів, програмку-питальник, матеріали до Словника українських говірок півночі Молдови. Повний обсяг дисертації – 320 сторінок, основного тексту – 180 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовано вибір теми, її актуальність, зв'язок із науковою темою кафедри, сформульовано мету і завдання дисертаційного дослідження, визначено об'єкт і предмет, джерела добору фактичного матеріалу, схарактеризовано застосовані дослідницькі методи, висвітлено наукову новизну, теоретичну та практичну цінність, наведено відомості про апробацію результатів.

У **розділі 1 «Переселенські говірки та український діалектний континуум»** розглянуто стан дослідження українських говірок за межами етномовного континууму, українські говірки Республіки Молдова як об'єкт наукових студій, прийоми, методи й завдання наукового опису діалектної лексики в цілому та лексики на позначення житлового комплексу і хатнього начиння зокрема.

Стан українських говірок за межами етномовного континууму є об'єктом наукових праць, в яких висвітлено проблеми їхнього формування і функціонування в іншомовному оточенні, виявлено їхні визначальні характеристики і чинники змінних процесів в їхній структурі. Соціальні та демографічні умови полімовних зон впливають на лінгвістичні характеристики діалектної основи українських говірок і спрямовують їхнє подальше функціонування. Наявні студії з вивчення лексики українських говірок Молдови (роботи 50-70-х років ХХ ст. над Атласом української мови; сучасні розвідки К. Кожухар, О. Романчука), засвідчують, що за своїми лінгвістичними особливостями вони належать до двох наріч української мови: південно-західного і південно-східного.

Сучасні лінгвістичні дослідження українських говірок ґрунтуються на системному принципі вивчення лексичного рівня діалектної мови (П. Гриценко, К. Глуховцева), зокрема впорядкування діалектної лексики за макро- та мікроструктурами (*тематична група лексики, лексико-семантична група*). Об'єктом наукових студій українських діалектологів уже були сільськогосподарська, будівельна, ботанічна, кулінарна та інші тематичні групи побутової лексики, дослідження яких дало змогу не лише виявити їхню лексико-семантичну специфіку, етимологічні характеристики, а й створити емпіричну діалектологічну базу і виявити подальші тенденції розвитку української загальнонародної мови.

Окрему увагу вчених привертають динамічні процеси в лексичній діалектній мові. Причини змінних явищ у діалектній лексичній

системі зумовлюють позалінгвальні (міграційні процеси, розвиток матеріальної культури, народного господарства, модернізація промисловості тощо) та власне лінгвальні чинники (архаїзація лексем, міжмовні й міждіалектні контакти та ін). Серед найактивніших мовних трансформацій є зміни семантичного обсягу лексем (семантизація, десемантизація, транссемантизація) і перенесення значень (метафоризація, метонімізація), внаслідок чого семантичний обсяг слів може зазнавати розширення, звуження або трансформації.

Надійним джерелом інформації для синхронних і діяхронних досліджень є тематичні групи лексики «Житло» й «Хатне начиння», оскільки вони належать до відносно стійких шарів діалектної лексики, відзначаються складною, розгалуженою структурною організацією словникового складу, віддзеркалюють мовну картину світу діалектоносіїв, увиразнюючи необхідність детальної наукової кваліфікації цього мовного сегмента.

У розділі 2 «Семантична динаміка і типологія найменувань житлового комплексу в українських говірках півночі Молдови» проаналізовано найменування компонентів житлово-господарського комплексу, господарських будівель, опалювальних споруд та їхніх частин, а також динаміку номінації житлового комплексу в українських говірках півночі Молдови (УГПМ). Описано 980 лексичних одиниць.

Найменування компонентів житлово-господарського комплексу, об'єднані спільною семантикою та протиставлені диференційними ознаками (ДО) «призначення», «характер забудови», «матеріал виготовлення», становлять розгалужену систему: ЛСГ 1 «Найменування компонентів житлового комплексу», ЛСГ 2 «Будівельна лексика», ЛСГ 3 «Найменування внутрішніх приміщень житлового будинку», ЛСГ 4 «Найменування компонентів господарського комплексу».

ЛСГ 1 об'єднує лексику на позначення територій, призначених для будівництва, формування, розташування житлового комплексу; основного житлового будинку, прибудов до нього; додаткових будівель; старих неякісних будівель; місць, що залишилися після зруйнування хати, після пожежі. У цих номінаціях спостережено функціонування споконвічної української лексики, що входить до складу літературної мови (*го/род, по/дв'ір'я*); її фонетичних варіантів (*ко/мора, ку/мора*); дериваційних форм, зокрема

демінітивних (*го'роч:ик, са'райчик, 'скатик*). ДО «розташування» продукують появу номінацій *край, кут, мага'ла*, «склад населення» – *мол'давс'ка мага'ла, 'рус'ка мага'ла*. Найбільшу варіативність назв демонструє денотат «прибудова до основної будівлі»: *'гражда, за'телник, п'ідна'вес, 'пошур, при'чена, при'човник, скат*. Помітним є вплив з боку румунської та молдовської мов (*'башка, ка'суца, ца'рок*); виявлено зворотні слов'янізми (*'гражда* болг. *граждь*); а також запозичення з російської мови (*вре'мйанка, двор, кла'довка*).

ЛСГ 2 містить найменування етапів будівництва, процесів, видів будівельних робіт та їхніх виконавців, складових частин приміщення та будівельних матеріалів. Особливостями цієї ЛСГ є численність фонетичних варіантів (*лам'пач, лом'пашч*); метонімічне перенесення за моделлю «назва матеріалу – назва реалії» (*око'лот, стуг* «солом'яна покрівля хати»; *'гонта, шен'д'іла* «дерев'яна покрівля хати»; *'бл'аха, ме'талочере'пиц'а* «металева покрівля»).

ЛСГ 3 містить згруповану за спільною семантикою і протиставну за ДО «призначення», «розташування» лексику на позначення основних кімнат у селянській хаті (*'хата, ко'мора*), нежилої парадної кімнати (*'хата ве'лика, 'каса 'мар'е* (від рум. *casa tare* «велика хата»)); додаткових камер для господарських потреб (*ан'т'ірик, ку'тун'а*), сучасних приміщень (*душе'ва, туалет*); 3) приміщень між камерами житлової споруди та вулицею з функціональним призначенням: поділ будинку на частини (*кори'дор, при'хожа*), вихід на вулицю (*'с'іни, хор'ім'ц'і*), зберігання продуктів (*'земник, п'ід'пол*), реманенту (*го'ришче, п'ід*). Цю ЛСГ характеризує функціонування сталих конструкцій (*ве'лика 'хата, пере'клажена 'хата, хо'лодна 'хата*).

До ЛСГ 4 входять назви криниці та її елементів, огорож різного типу і їхніх частин. Частотними є фонетичні варіанти літературних лексем (*к'ір'нец'а, т'ір'неца, ко'лод'ез*); метонімічне перенесення семантики за схемою «назва матеріалу – назва реалії» (*би'тон, 'цемент* «цементні кільця для колодязя»); вживання аналітичних конструкцій (*'кам'ін' пле'скатий, тру'ба ас'б'естова*); наявність зворотних слов'янізмів (*шту'бей* < рум., молд. *ștubei* < *стовбур*).

У межах ТГ «Найменування господарських будівель» за ДО «призначення», «розташування», «форма забудови» виокремлено ЛСГ 1 «Будівлі для зберігання зерна і сіна», ЛСГ 2 «Будівлі для сушіння фруктів», ЛСГ 3 «Будівлі для обробки тютюну», ЛСГ 4

«Будівлі для зберігання дров», ЛСГ 5 «Приміщення для зберігання овочів», ЛСГ 6 «Приміщення для зберігання с/г реманенту», ЛСГ 7 «Приміщення для утримання домашньої худоби». Характерною особливістю цих ЛСГ є наявність назв, що водночас можуть входити до складу різних лексичних мікрогруп. Найпоширенішою є лексема тюркського походження *са'рай*, семантика якої може бути пристосована для номінації будь-якої будівлі різноманітного призначення.

ТГ «Найменування опалювальних споруд та їхніх частин» виявляється у ЛСГ 1 «Найменування опалювальних споруд», ЛСГ 2 «Найменування частин печі», ЛСГ 3 «Найменування палива». У структурі УГПМ ця ТГ є однією з найархаїчніших за походженням, що ілюструє наявність лексем праслов'янського походження, які сягають індоєвропейської мовної платформи (*ватра*, *во'гон'*, *п'іч*). Разом із тим, виявлено велику кількість германізмів, запозичених через польське посередництво (*л'уфа*, *фа'йерка*), що є традиційними для спеціальної термінології; а також тюркських запозичень, що увійшли в досліджувані говірки через румунське посередництво (*гага'р'іга*, *гер'лич*, *ур'соайка*, *ход'ж'ак*), не зафіксованих в інших українських говорах та літературній мові.

Проведений аналіз дав змогу виявити лінгвальні фактори динамічних процесів: 1) архаїзація лексем через зникнення позначуваних ними реалій (*мар'так* «балка на стелі»); помітна тенденція спаду функціонування назв *'трошча*, *стуг*, *'гонта* й активація назв *ме'талочере'ниц'а*, *'шіфер*; лексеми *са'ман*, *лам'пач* поступаються номенам *к'і'рп'іч*, *коте'лець*'; 2) проникнення в діалектну мову літературних елементів, їх уживають інформанти переважно старшого віку (*ван'но*, *дах*); 3) розвиток семантичної структури: а) розширення значень (*го'род*, *ко'либа*, *п'ідна'в'ес*); б) перенесення семантики внаслідок метафоризації (*горба'ц'іка* «оздоблення на рушниках», «декоративне оздоблення фронту будови»); в) звуження семантичного значення, що спостерігається при архаїзації лексем, пов'язаних із зникненням реалії (*бур'дей*).

У розділі 3 «Варіювання і типологія назв хатнього начиння в українських говірках півночі Молдови» представлено опис 875 номінацій, що у процесі аналізу виокремлено в ТГ «Назви меблів», «Лексика, пов'язана з ткацтвом», «Найменування кухонного начиння»; проаналізовано семантичні трансформації в межах ТГЛ «Хатнє начиння» в УГПМ.

ТГ «Найменування меблів» утворюють назви предметів інтер'єру, які за ДО «призначення», «функціональність», «матеріал», «рухомість», «розташування» входять у ЛСГ 1 «Меблі для сидіння», ЛСГ 2 «Меблі для сну та відпочинку», ЛСГ 3 «Меблі для зберігання одягу», ЛСГ 4 «Меблі для зберігання посуду», ЛСГ 5 «Предмети інтер'єру». До їхнього складу входять найменування меблів, які є традиційними в інтер'єрі української оселі, тому й назви входять до складу споконвічної лексики, переважно праслов'янського походження (*лавка, о'сл'ін*); полімовна ситуація регіону визначає наявність назв російського походження (*ска'м'ейка, стуло*), запозичень із тюркських та романських мов (*табу'рет, фо'толі'йя*). Встановлено варіативність номенів, зумовлену різними джерелами поповнення: відіменникова (*зап'іч, прип'ічок*), віддієслівна (*ко'лиска, пост'іл'*) деривації, іншомовні запозичення (*д'іван, кро'ват', топ'чан*). Серед найменувань великих нерухомих меблів активність виявляють лексеми *гард'єроб, шифо'н'йер, шаф* та їхні фонетичні варіанти. Майже зникли номени *мисник, за'мисник*, насамперед через відсутність у житловому інтер'єрі цього різновиду меблів.

ТГ «Лексика, пов'язана із ткацтвом» містить лексичні одиниці, які за ДО «функція», «вигляд», «матеріал виготовлення», «призначення» утворюють ЛСГ 1 «Назви ткацького верстата та його частин», ЛСГ 2 «Назви матеріалу для ткання», ЛСГ 3 «Назви тканих виробів».

Склад ЛСГ 1 містить номінації ткацького верстата, його деталей, видів робіт на ньому, специфіку яких становить вживання архаїчної лексики (*бердо, кросна*); віддієслівна деривація, зумовлена діями й процесами ткацьких операцій (*зв'ивалка, мото'вило*); метафоризація (*греб'ін', ст'іл'ці*).

У ЛСГ 2 екстралінгвальні чинники (ДО «походження», «спосіб виготовлення») зумовили виокремлення найменувань сировини для прядіння а) тваринного походження (*воўна, шерст'*), б) рослинного походження (*ко'лопн'і, пр'адиво*); різновидів підготовленого для ткання матеріалу (*ку'дел'а, ку'кла, м'іток*); виготовлених тканин (загальні: *полот'но, сук'но*; домоткані: *ве'рен'а, тка'н':е*; фабричні: *гач, с'іт'еу, чит, шоўк*).

ЛСГ 3, яка є найкількіснішою в досліджуваних говірках (20% від загальної кількості проаналізованого матеріалу), охоплює назви

тканих виробів для оздоблення й утеплення стін (*сморца, полог*); покриття підлоги (*ко'в'ор*); вкривання хатніх меблів (*ве'рета, на'лавник*); назви рушників (ритуальних *руш'ник*, гігієнічних *ути'рач*, побутових *гор'нешник*), білизни (*б'ел'йо, 'п'иш'їўка*). Специфікою аналізованої ЛСГ є різноаспектна вмотивованість номінації тканих виробів (*кад'рел*). Встановлено лексичні паралелі з українським діалектним континуумом, зокрема з буковинськими (*кадреля, сморца, шервет*), гуцульськими (*пілка, пішевка, утиралник*), поліськими говірками (*полог, утирач*).

ТГ «Найменування кухонного начиння» об'єднує лексику, яку за спільною семантикою і ДО «призначення», «матеріал», «розмір», «форма», «місткість» класифіковано на ЛСГ 1 «Начиння для вживання їжі та напоїв», ЛСГ 2 «Начиння для приготування їжі», ЛСГ 3 «Начиння для механічної обробки продуктів», ЛСГ 4 «Начиння для приготування хліба і борошняних виробів», ЛСГ 5 «Начиння для переробки і зберігання молока й молочних продуктів», ЛСГ 6 «Начиння для квашення і соління овочів, сала, м'яса», ЛСГ 7 «Начиння для перенесення та зберігання води і напоїв», ЛСГ 8 «Хатній реманент».

У ЛСГ 1 упорядковано найменування посуду для вживання рідкої їжі; закусок, других страв; для вживання напоїв (металевий, череп'яний, фарфоровий, скляний); подачі страв до столу; назви столових предметів, посудин для солі, цукру. Особливістю ЛСГ 1 є відсутність чіткої визначеності у номінації окремих видів посуду, за якою одна назва може вживатися на позначення різних предметів досліджуваного ряду (*ло'хан'а, 'миска*).

У межах ЛСГ 2 розглянуто найменування посуду для приготування страв у печі (за матеріалом: *жел'із'н'ак*; за назвою страв: *бор'иш'їўка, мама'лижник*); для варіння, смаження та випікання їжі. Активне вживання у структурі УГПМ демонструють тюркізм *ча'ун* (запозичений від рум. *seap*, молд. *чаун* «залізна смінь для рідин»), полонізм *па'тел'н'а* «посуд, у якому смажать».

До складу ЛСГ 3 входять назви кухонного начиння для розтирання маку, часнику, перцю (*ма'к'ітра, мако'г'ін*); вареної картоплі (*толо'ч'їлка, 'тоучанка*); для розмішування мамалиги (*меле'штеўка*); для відкидання макаронів (*дру'ил'ак*); шаткування капусти (*шатк'ів'ниці'а, с'їкау'ниці'а*), що є віддієслівними дериватами, в основі яких назва дії, необхідної для певного виду

обробки (*гнати, терти, толочити*); фонетичними варіантами, зумовленими процесами демінутивації та ін. Поширеним є зворотний слов'янізм *меле'штеўка* (від рум. *melestui*, молд. *мелестуи* «побити» < угор. *meneszto, mallaczo* «палиця»).

У межах ЛСГ 4 розглянуто найменування хлібної діжи (*ко'рито, ло'хан'а*); валика для розкачування тіста (*ко'чалка, скалка*); щіточки для змащування форми (*мачка, п'ір'а*); пічного реманенту (*ло'пата, коц'уба, коч'ер'га, по'рунточ*).

ЛСГ 5 містить найменування дійниці (*в'ед'ро, д'ійка*); посуду для зберігання молока (*гличик, збанок*), вершкового масла, бринзи (*банка, маслениц'а*); пристрою для биття масла (*ма'сл'енка*).

ЛСГ 6 утворює найменування посудин для заквашування капусти (*бор'кан, д'іжка*); відпарювання рідини для підкислювання борщу (*тава'нос*); соління сала (*ба'н'ак, сун'дук*). Специфікою аналізованої ЛСГ є синкретизм семантичних значень, за яким номени можуть вживатися на позначення різних семем однієї лексико-семантичної структури.

ЛСГ 7 містить назви ємностей, посудин (*в'ід'ро, ка'зан*), посуду для зберігання напоїв (*бутил', пл'ашка*), винних виробів (*бочка, када*), адже виноградарство і виноробство є провідними господарськими заняттями мешканців Молдови.

ЛСГ 8 komponує найменування начиння для прання (*бал'ійа, ле'д'ан, це'бер*) і відбілювання (*з'ілниц'а*); для прасування (*паро'вик, ут'уг*); назви віника (*др'а'пак, п'ел'і'н'іца*). Виявлено архаїзацію назв начиння, що вийшло з ужитку (*ма'г'ілниц'а, ре'бр'іўка, су'колка*).

Розширення семантики в УГПМ властиве назвам тканих виробів (*ве'ретка*); посуду для приготування страв (*ча'ун, па'тел'н'а*); начиння для механічної обробки продуктів (*мако'гон, меле'штеўка*). Втрату окремих семем в УГПМ демонструють лексеми на позначення меблів (*ст'іл'чик, лавка*). Явищем метонімізації зумовлений розвиток семантики лексем *спал'н'а, при'хожа, д'етс'ка, пост'іл'*.

Порівняно закритими підсистемами із стабільним складом виявилися найменування ткацької лексики, лексика на позначення начиння для приготування хліба і борошняних виробів, а також найменування начиння для переробки та зберігання молока й молочних продуктів.

ВИСНОВКИ

З огляду на важливість вивчення українських говірок за межами етномовного континууму у роботі впроваджено спеціальну методику аналізу українських говірок півночі Молдови в двох аспектах: 1) у *лінгвальному аспекті* лексику проаналізовано з погляду типології, варіативності, номінації, творення, етимології зафіксованих лексем, їхнього поширення в інших діалектних угрупованнях і літературній мові; особливої уваги надано інтерферентним явищам, які є наслідками міжмовних і міждіалектних контактів; а також 2) в *екстралінгвальному аспекті*, де до уваги взято культурні та історичні чинники, що зумовили типові для досліджуваного ареалу мовні явища й особливості, які вплинули на етнічний склад населення.

Специфічними умовами досліджуваної території є виражені українсько-молдовські зони, зумовлені багатомовними тісними зв'язками сусідніх народів. У лінгвістичному аспекті досліджуваний ареал представляє інтерес через полімовну ситуацію, в межах якої тривалий час функціонують споріднені (українська й російська) і неспоріднені (українська й молдовська, румунська) мови та їхні діалекти.

Досліджено 1855 лексичних одиниць ТГЛ «Житлово-господарський комплекс» і «Хатне начиння».

Виокремлено діалектизми, які приєднують діалектоносіїв української мови півночі Молдови до загальноукраїнського лінгвістичного ядра (26 %). Встановлено лексичні паралелі з іншими українськими говірками, серед яких надійнішими постають зв'язки з буковинськими (16%), гуцульськими (14%), подільськими і степовими говірками Одещини (10%) через територіальну близькість та схожість складу населення. Відчутними є паралелі з поліськими (5%), бойківськими (4%), лемківськими (2%), наддністрянськими (2%) говірками. Виявлено групу номенів, які не фіксуються словниками інших українських говорів або виражають значення, відсутнє в інших говорах (12%).

Виявлено прояви інтерференції російської та румунської, молдовської мов. Найбільшу кількість росіянізмів зафіксовано у ЛСГ «Найменування тканого начиння» (назви предметів білизни), у ЛСГ «Найменування житлового комплексу» (назви житлового будинку); романізми переважають у назвах додаткових приміщень і

будівель, частим явищем є зворотні слов'янізми. Лексику польського походження виявлено в найменуваннях опалювальних споруд та їхніх частин, а також назвах елементів криниці.

З'ясовано, що в семантичній системі українських говірок півночі Молдови відбуваються модифікації семантичного обсягу лексем, що зумовлюють розширення значення, при якому кількість позначуваних реалій зростає, а зміст значення збіднюється, що свідчить про поступову загрозу збіднення діалектного мовлення.

Семантичні трансформації зумовлені найчастіше метонімічним перенесенням назви матеріалу на реалію, назви частини села на територію для будівництва (найменування житлово-господарського комплексу); метафоризацією, що зумовлює перенесення назви на інший денотат за подібністю (найменування опалювальних споруд та їхніх частин, кухонного начиння); архаїзацією лексем у зв'язку із зникненням реалії (лексика, пов'язана із ткацтвом, назви начиння для прання).

Виявлено основні ознаки українських говірок півночі Молдови:

1) активний мовний запас діалектоносіїв становить питома українська лексика, її фонетичні і граматичні варіанти, зумовлені специфікою місцевості, білінгвізмом або індивідуальним стилем мовлення інформантів; 2) варіативність лексем спричинена ареальною диференціацією та віковими характеристиками реципієнтів; 3) склад ЛСГ поповнюють результати інтерференції української, румунської, молдовської, російської мов; 4) формування досліджуваних ТГЛ зазнає впливу екстралінгвальних чинників.

Засвідчено активні процеси на представленій поліетнічній території, зумовлені міжкультурними і міжмовними контактами, визначено строкатість діалектного ареалу. Доведено, що більшість діалектоносіїв українських говірок півночі Молдови – вихідці з території поширення буковинських та гуцульських говірок, значна частина інформантів – представники автохтонного українського етносу, менша частина – переселенці з територій функціонування подільських, поліських, наддністрянських говірок, що належать до континууму найархаїчніших говорів південно-західного й північного діалектів української мови.

Отримані результати дослідження можуть прислужитися для подальшого лінгвістичного студіювання різних тематичних груп лексики українських говірок Молдови та інших територій.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Ігнатенко Д. А. Динамічні процеси в українських говірках півночі Молдови : лексика житлового комплексу / Д. А. Ігнатенко // Мова : науково-теоретичний часопис / гол. ред. Є. М. Степанов. – Одеса : Астропринт, 2013. – № 20. – С. 144 – 148.

2. Ігнатенко Д. А. Ареальна характеристика лексики ткацтва в українських говірках півночі Молдови / Д. А. Ігнатенко // Слов'янський збірник : зб. наук. праць / відп. ред. О. А. Войцева. – Чернівці : Букрек, 2014. – Вип. 18. – С. 336 – 347.

3. Ігнатенко Д. А. Варіювання назв меблів та хатнього начиння в українських говірках півночі Молдови / Д. А. Ігнатенко // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського : зб. наук. праць / гол. ред. Н. Л. Іваницька. – Вінниця : Фірма «Планер», 2014. – Серія : Філологія (мовознавство). – Вип. 19. – С. 133 – 139.

4. Ігнатенко Д. А. Лексичне наповнення тематичної групи лексики «Меблі» в українських говірках півночі Молдови / Д. А. Ігнатенко // Наукові записки Національного університету «Острозька академія» : зб. наук. праць / укл. І. В. Ковальчук та ін. – Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2015. – Серія «Філологічна». – Вип. 53. – С. 113 – 115.

5. Ігнатенко Д. А. Семантичні модифікації в українських говірках півночі Молдови на тлі сучасної української літературної мови / Д. А. Ігнатенко // Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Ю. Федьковича : зб. наук. праць / наук. ред. Б. І. Бунчук. – Чернівці : Рута, 2015. – Слов'янська філологія. – Вип. 770. – С. 178 – 184.

6. Ігнатенко Д. А. Українські говірки півночі Молдови у загальноукраїнському діалектному континуумі (на матеріалі лексики житлового комплексу та хатнього начиння) / Д. А. Ігнатенко // Славянские чтения : научно-теоретический журнал / ред. И. А. Ионова. – Кишинев, 2015. – Вып. 4/10. – С. 51 – 62.

7. Ігнатенко Д. А. Етнографічні особливості концепту «криниця» в народних говірках української мови на півночі Молдови / Д. А. Ігнатенко // Textul. Abordări interdisciplinare în

cercetarea literară, lingvistică și didactică : Materialele conferinței internaționale. – Chișinău : 2013. – С. 199 – 206.

8. Ігнатенко Д. А. До характеристики морфологічної системи українських говірок у селах на півночі Молдови / Д. А. Ігнатенко // *Tradiție și inovare în cercetarea științifică : Materialele conferinței Colloquia professorum*. Ed. a 4-a, din 18 oct. 2013 / colegiul de red. : Valentina Prițcan [et. al.]. – Bălți : Presa universitară bălțeană, 2014. – С. 17 – 23.

9. Ігнатенко Д. А. Етнокультурний зміст назв житлового комплексу у творах Т. Шевченка та в українських говірках півночі Молдови / Д. А. Ігнатенко // *Зб. наук. статей : До 200-ліття від дня народження Т. Г. Шевченка / редкол. : В. Г. Прицкан та ін.* – Бельці : Presa universitară bălțeană, 2014. – С. 47 – 52.

10. Ігнатенко Д. А. Особливості функціонування лексики житлового комплексу та хатнього начиння в народних говірках (на матеріалі Бельцького та Фалештського районів Молдови) / Д. А. Ігнатенко // *Актуальні проблеми мовознавства і літературознавства : зб. наук. праць / відп. ред. М. Л. Дружинець.* – Тирасполь, 2014. – Серія : Лінгвістика і літературознавство. – Вип.1. – С. 112 – 120.

11. Ігнатенко Д. А. Традиційна лексика народного будівництва в говірках українців півночі Молдови / Д. А. Ігнатенко // *Міжкультурна комунікація : проблеми і перспективи : зб. наук. праць / відп. ред. М. Л. Дружинець.* – Тирасполь, 2014. – Серія : Культура. Мовознавство. Літературознавство. – Вип. 2. – С. 86 – 93.

12. Дружинець М. Л. Молдаванізми в лексиці житлового комплексу та хатнього начиння в українських говірках півночі Молдови / М. Л. Дружинець, Д. А. Ігнатенко // *Актуальные проблемы молдавской филологии.* – Тирасполь : Издательство Приднестровского университета, 2015. – С. 130 – 137.

13. Дружинець М. Л. Варіативність та змінні процеси у назвах житлового комплексу в українських говірках півночі Молдови / М. Л. Дружинець, Д. А. Ігнатенко // *Одеська лінгвістична школа : координати сучасних пошуків : колект. моногр. / за заг. ред. Ковалевської Т. Ю.* – Одеса : Букаєв Вадим Вікторович, 2014. – С. 71 – 80.

14. Ігнатенко Д. А. Динаміка назв житлового комплексу в українських говірках на півночі Молдови / Д. А. Ігнатенко //

Діалекти в синхронії та діяхронії : Загальнослов'янський аспект : тези доповідей міжнародної конференції / за ред. П. Ю. Гриценка; Ін-т укр. мови НАН України. – К. : КММ, 2014. – С. 207 – 211.

15. Ігнатенко Д. А. Найменування меблів і хатнього начиння у творах Т. Г. Шевченка та в українських говірках півночі Молдови / Д. А. Ігнатенко // Одеський лінгвістичний вісник : зб. наук. праць / гол. ред. Н. В. Петлюченко. – Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2014. – Вип. 3. – С. 76 – 83.

16. Ігнатенко Д. А. Типи семантичних змін в українських говірках півночі Молдови / Д. А. Ігнатенко // Одеська лінгвістична школа : координати сучасних пошуків : колект. моногр. / за заг. ред. Т. Ю. Ковалевської. – Одеса : Букаєв Вадим Вікторович, 2014. – С. 63 – 71.

17. Ігнатенко Д. А. Лексичні паралелі в українських говірках Одещини та півночі Молдови / Д. А. Ігнатенко // Одеська лінгвістична школа : інтеграція підходів : колект. моногр. / за заг. ред. Ковалевської Т. Ю. – Одеса : ПолиПринт, 2015. – С. 52 – 58.

АНОТАЦІЯ

Ігнатенко Д. А. Типологія форм і динаміка українських говірок півночі Молдови. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова. – Одеський національний університет імені І. І. Мечникова. – Одеса, 2015.

У дисертації досліджено типологію форм і динаміку лексико-семантичної системи українських говірок півночі Молдови, де впродовж століть компактно проживають українці, які створили історико-мовний феномен, породжений функціонуванням українських діалектних систем в іншомовному середовищі. За емпіричним матеріалом, зібраним в українських селах півночі Молдови, виокремлено тематичні групи лексики «Житлово-господарський комплекс» і «Хатне начиння», а також тематичні групи і лексико-семантичні групи в їхніх межах.

У роботі обґрунтовано теоретичні засади діалектології, зокрема дослідження лексики і семантики українських діалектів, специфіка методики студіювання говірок, які функціонують на полімовних

територіях і поза межами етномовного континууму; здійснено комплексний аналіз лексики на позначення житлово-господарського комплексу і хатнього начиння в українських говірках півночі Молдови на тлі українського діалектного континууму та української літературної мови. А також виявлено лексичні паралелі з іншими українськими говірками, представлено етимологічний опис окремих лексем, результати українсько-румунської/молдовської та українсько-російської інтерференції; визначено чинники та напрямки динаміки побутової лексики в українських говірках півночі Молдови; схарактеризовано визначальні ознаки досліджуваних говірок.

Ключові слова: діалектологія, лексика на позначення житлово-господарського комплексу і хатнього начиння, лексико-семантична група, північ Молдови, тематична група лексики, українські говірки.

АННОТАЦІЯ

Игнатенко Д. А. Типология форм и динамика украинских говоров севера Молдовы. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 – украинский язык. – Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова. – Одесса, 2015.

В диссертации исследованы типология форм и динамика лексико-семантической системы украинских говоров севера Молдовы, где на протяжении многих веков компактно проживают украинцы, создавшие своеобразный историко-языковой феномен, порожденный функционированием украинских диалектных систем в иноязычной среде.

В работе изучены теоретические труды по диалектологии, в частности, исследования, касающиеся лексики и семантики украинских диалектов; рассмотрена специфика методики изучения говоров, функционирующих на полиязычных территориях и за пределами этноязыкового континуума; обоснована необходимость внедрения специальной методики изучения украинских говоров севера Молдовы в лингвальном и экстралингвальном аспектах.

Выбранные для изучения тематические группы лексики для обозначения жилого комплекса и домашней утвари отражают «наивную» языковую картину мира носителей диалектов,

принадлежат к устойчивым слоям диалектной лексики, а потому являются надежным источником информации для наблюдений. Было исследовано 1855 лексических единиц тематических групп лексики «Жилищно-хозяйственный комплекс» и «Домашняя утварь».

Комплексный анализ лексики для обозначения жилого комплекса и домашней утвари в украинских говорах севера Молдовы на базе украинского диалектного континуума и литературного языка выявил лексические параллели с другими украинскими наречиями. Этимологические описания отдельных лексем обнаружили проявления украинско-румынской/молдавской и украинско-русской интерференции, обратные славянизмы. Были определены факторы и направления динамики бытовой лексики в украинских говорах севера Молдовы.

В итоге были схарактеризованы основные признаки украинских говоров севера Молдовы, среди которых: 1) активный языковой запас носителей диалектов составляет украинская лексика; 2) вариативность лексем обуславливают ареальна дифференциация и употребление информантами разных возрастных групп; 3) пополнение состава лексики осуществляется вследствие интерференции украинского, румынского, молдавского, русского языков; 4) на формирование исследуемых тематических групп лексики оказывают влияние экстралингвальные факторы, развитие материальной культуры приводит к исчезновению отдельных реалий и их денотатов и появлению новых технических устройств и их наименований и др.

Интерпретация исследуемой лексики в общеукраинском контексте показала, что большинство носителей диалектов украинских говоров севера Молдовы – выходцы с территорий распространения буковинских и гуцульских говоров юго-западного диалекта, значительная часть – представители автохтонного украинского этноса, меньшая часть – переселенцы с территорий функционирования подольского, поднестровского, полесского говоров, принадлежащих континууму архаичных юго-западного и северного диалектов украинского языка.

Ключевые слова: диалектология, лексика, обозначающая жилищно-хозяйственный комплекс и домашнюю утварь, лексико-семантическая группа, север Молдовы, тематическая группа лексики, украинские говоры.

SUMMARY

Ignatenko D. A. Forms Typology and Dynamics of the Northern Moldova Ukrainian dialects. – Manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in Philology. Speciality 10.02.01 – Ukrainian language. – Odesa I. I. Mechnikov National University. – Odesa, 2015.

The thesis suggests the forms typology and dynamics of northern Moldova Ukrainian dialects on the lexical level. Empirical material collected in the Ukrainian villages in the north of Moldova made it possible to single out thematic groups of lexis «Farm housing complex» and «Houseware» as well as thematic groups and lexical-semantic groups within each division.

The work outlines the theoretical foundations for dialectology, in particular, the study of Ukrainian dialects vocabulary and semantics; formulates methodology of research into dialects functioning both on the multilingual territories and outside the ethnolinguistic continuum; carries out a comprehensive analysis of the farm housing complex and houseware lexis in the northern Moldova Ukrainian dialects on the background of Ukrainian dialect continuum and Ukrainian literary language; reveals lexical parallels with other Ukrainian dialects; presents an etymological description of the individual tokens of Ukrainian-Romanian / Moldovan and Ukrainian-Russian interference; identifies the factors and directions of household lexicon dynamics in the Northern Moldova Ukrainian dialects; characterizes defining features of the investigated dialects.

Keywords: dialectology, farm housing complex and houseware lexis, lexical-semantic group, north of Moldova, thematic group of lexis, Ukrainian dialect.

Підписано до друку 19.02.2016. Формат 60 x 84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman. Друк різнографічний.
Ум.-друк. арк. 0,9. Тираж 100. Замовлення № 249.
Видавництво і друкарня
Бельцького державного університету імені Алеку Руссо.
м. Бельці, вул. Пушкіна, 38.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи № 07-285 від 21.07.2000.